

XV:2018 nr 4

**Krakowskie
Studia
Międzynarodowe**

e-ISSN 2451-0610

ISSN 1733-2680

Katarzyna Brataniec

dr, Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych
Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
ORCID 0000-0003-3281-1871

**KSZTAŁTOWANIE JORDAŃSKIEJ TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ
W WYMIARZE WSPÓŁPRACY MIĘDZYNARODOWEJ
KRÓLESTWA**

Wprowadzenie

W niniejszym artykule rozważam skomplikowany proces kształtowania się jordańskiej tożsamości narodowej, w kontekście ładu politycznego istniejącego na Bliskim Wschodzie oraz stosunków izraelsko-palestyńskich. Od powstania Królestwa polityka zagraniczna i współpraca międzynarodowa służyły utrzymaniu silnej pozycji Jordanii w regionie. W latach 50. i 60. XX wieku dynastia Haszymidów podkreślała swoją rolę przedstawiciela sprawy palestyńskiej na arenie międzynarodowej i wobec państw arabskich. Z kolei w latach 90., gdy utrzymanie tej narracji nie było już możliwe, uwaga dynastii panującej została skierowana na wzmocnienie więzi z innymi państwami arabskimi, w duchu jedności arabsko-muzułmańskiej. W istocie nowy plan panarabski, realizowany pod przewodnictwem Jordanii, miał zapewnić Królestwu wyjątkową pozycję pośród krajów arabskich, po utracie mandatu do bycia jedynym przedstawicielem Palestyńczyków na arenie międzynarodowej. Owa racja stanu realizowana przez Haszymidów wielokrotnie opowiadała się za podejmowaniem decyzji, które nie odpowiadały oczekiwaniom krajów arabskich i narodu jordańskiego. Wybór te-

matu wiąże się z zastosowaniem metody historyczno-porównawczej, ponieważ jordańska tożsamość narodowa kształtowana była ściśle w kontekście historycznym. Była także procesem na wskroś nowoczesnym, uwzględniającym specyfikę rozwoju krajów arabskich, który to proces znacząco różnił się od trajektorii rozwoju krajów zachodnich¹.

Jordańska tożsamość narodowa została ufundowana na przynależności do cywilizacji arabsko-muzułmańskiej i na solidarności narodów arabskich. W najważniejszym dokumencie określającym podstawy tożsamości narodowej, tj. w Jordańskiej Karcie Narodowej (JKN), dobitnie wybrzmiewa podkreślenie więzi między Arabami, szczególnie z narodem palestyńskim, stanowiącym nieomal połowę obywateli Królestwa. Jest to zrozumiałe, ponieważ od 1948 do 1967 r. terytorium Zachodniego Brzegu znajdowało się w granicach Jordanii. Król Husajn występował jako rzecznik sprawy palestyńskiej w negocjacjach z Izraelem i na arenie międzynarodowej właściwie aż do 1974 r., kiedy na szczycie Ligii Arabskiej w Rabacie Organizacja Wyzwolenia Palestyny została uznana za jedynego przedstawiciela Palestyńczyków. Kluczowe znaczenie miało także wcześniejsze rozbitcie struktur OWP w Królestwie i przeniesienie organizacji do Libanu w 1971 r. Polityka międzynarodowa Królestwa nierozzerwalnie związana była ze sprawą palestyńską. Król Husajn dopiero w 1988 r. zdecydował się na zerwanie wszelkich instytucjonalnych więzi z Zachodnim Brzegiem, co miało konsekwencje dla palestyńskich mieszkańców Jordanii w postaci pozbawienia ich obywatelstwa.

Od lat 70. XX wieku król Husajn starał się współpracować ze Stanami Zjednoczonymi i wywiadem izraelskim, aby utrzymać rolę mediatora między państwami arabskimi a Izraelem. W latach 80. nastąpiło dalsze ocieplenie relacji amerykańsko-jordańskich poprzez budowanie sojuszu, który był odpowiedzią na sytuację w Iranie i Afganistanie. Pomimo opowiedzenia się Jordanii po stronie Iraku podczas pierwszej wojny w Zatoce Perskiej, stosunki z USA nie zostały zerwane. Stało się tak dzięki zaangażowaniu Królestwa w proces pokojowy na Bliskim Wschodzie. Na konferencji w Madrycie w 1991 r. dzięki jordańskiej dyplomacji Palestyńczycy wystąpili wspólnie z delegacją Jordanii. W 1994 r. Izrael i Jordania zawarły traktat pokojowy, nagrodzony przez stronę amerykańską wydatną pomocą finansową dla jordańskich sił zbrojnych. W owym czasie USA przewidywały dla króla Husajna rolę mediatora w konflikcie palestyńsko-izraelskim i ważnego sojusznika w regionie. W 1997 r. z inicjatywy amerykańskiej powstał Fundusz na rzecz Pokoju i Stabilizacji na Bliskim Wschodzie, stanowiący dodatkową pomoc gospodarczą dla Królestwa. W wyniku poparcia Stanów Zjednoczonych Jordania została także przyjęta do Światowej Organizacji Handlu w 1999 r., a w 2000 r. obydwa kraje zawarły umowę o wolnym handlu. Jako sojusznik USA Królestwo jest

¹ W. Musiał, *Międzycrajowe studia porównawcze a teoria modernizacji. Kilka uwag metodologicznych*, [w:] *Odmiany współczesnej nauki o polityce*, t. 1, red. P. Borowiec, R. Kłosowicz, P. Ścigaj, Kraków 2014, s. 167.

stale zaangażowane w główne przedsięwzięcia międzynarodowej polityki w regionie: walkę z terroryzmem i kryzys uchodźczy². Jednocześnie tak bliska współpraca ze Stanami Zjednoczonymi nie jest dobrze odbierana przez społeczeństwo jordańskie, które oczekuje kontynuowania polityki wsparcia dla społeczeństw arabskich i lojalności w imię solidarności krajów arabskich.

Specyfika jordańskiej tożsamości narodowej

Kwestia tożsamości narodowej w Jordanii posiada szczególną wagę, ponieważ państwo to zostało stworzone sztucznie, jako twór kolonialnej polityki brytyjskiej. Od VII wieku Jordania była opanowana przez Arabów, jednak jej dzisiejszy teren nie odgrywał znaczącej roli w kalifacie arabskim. Został włączony do wilajetu Syrii dopiero w XVI wieku i ten podział polityczny trwał do 1914 r. Na podstawie układu Sykes-Picot z 1916 r. obszar dzisiejszej Jordanii znalazł się w obrębie wpływów brytyjskich. Na konferencji w San Remo w 1920 r. brytyjska strefa wpływów została uznana przez aliantów poprzez powierzenie Wielkiej Brytanii mandatu nad Palestyną. Z jej części na wschód od Jordanu Brytyjczycy utworzyli w 1921 r. emirat Transjordanii. Władzę nad nim początkowo sprawował wysoki komisarz brytyjski z siedzibą w Jerozolimie do czasu, aż na tronie osadzony został emir Abd Allah Ibn Husajn z rodu Haszymidów. W 1928 r. Wielka Brytania dla obrony swoich interesów w tym regionie utworzyła Legion Arabski, dowodzony przez pułkownika brytyjskiego Johna Bagota Glubba (Glubb Paszę). Dopiero w 1946 r. Transjordania otrzymała niepodległość jako monarchia konstytucyjna, a emir Abd Allah ogłosił się królem. W 1949 r. nazwę Transjordanii zmieniono na Jordanię³. Wcześniej na tym obszarze nie istniała odrębna państwowość i Jordańczycy jako naród czy też grupa etniczna.

Jordańczycy to naród od początku wymyślony przy znacznym udziale brytyjskiej administracji. Państwo istniejące na początku jako Transjordania było finansowane ze środków brytyjskich – nawet po ogłoszeniu niepodległości przez Królestwo, Wielka Brytania zachowała prawo do utrzymywania swoich wojsk na jego terytorium, zabezpieczenia lotnisk i dróg, a jordańska armia dowodzona była przez oficerów brytyjskich. Ścisły związek między Wielką Brytanią a Królestwem funkcjonował do lat 60. XX wieku. Dopiero w 1956 r. król Husajn wydalil Glubb Paszę i oficerów brytyjskich z kraju.

² Poparcie dla polityki USA w regionie nawet po kontrowersyjnej decyzji prezydenta Donalda Trumpa o przeniesieniu ambasady amerykańskiej do Jerozolimy wydaje się nieuniknione, ponieważ Stany Zjednoczone wciąż wspierają finansowo Królestwo. Ostatni kontrakt (podpisany w tym roku przez amerykańskiego sekretarza stanu Rexa Tillersona) opiewa na sumę prawie 1,3 mld dol. rocznie, z czego 350 mln dol. ma być przeznaczone na potrzeby armii jordańskiej. Pomoc ta jest istotna także dlatego, że kraje Rady Współpracy Zatoki Perskiej (*Gulf Cooperation Council*, GCC: Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Kuwejt) nie odnowiły pięcioletniego programu pomocy dla Jordanii wartego ok. 3,6 mld dol.

³ *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. nauk. J. Bielawski, Warszawa 1971, s. 256.

Nie oznaczało to jednak rozwiązania problemu tożsamości jordańskiej, która nadal definiowana jest w kilku nakładających się na siebie kontekstach: Obcego, Izraela, świata arabskiego i Palestyńczyków. Jordancıcy definiują siebie jako część większej całości, istniejącej przed powstaniem państwa i narodu jordańskiego. Identyfikują się z Arabami i światem muzułmańskim, konstruując swoją tożsamość wokół przestrzeni, kultury i historii. Kultura i geografia zapewniają historyczną ciągłość od starożytności po czasy współczesne, a pochodzenie i przywiązanie do terytorium wspierają odrębność kulturową. Jednakże całości te są zmienne w czasie, ponieważ w toku arabskiej historii ziemie przechodziły z rąk do rąk, kultury i ludzie mieszały się ze sobą, a „terytorium narodowe” kurczyło się lub rozszerzało. Dlatego też Riad Nasser uznaje kategorie arabskości, jordańskiej tożsamości oraz muzułmańskości za otwarte i niedokończone, zmienne w czasie, zależne od czynników geopolitycznych i dyskursu władzy. Przyjmuje także, że współczesna jordańskość została ufundowana na wykluczeniu Palestyńczyków i przejściu palestyńskich: tożsamości, ludzi, historii i kraju, które jako odrębne i szczególne nie są już ważne w obliczu budowanej wspólnoty panarabskiej i panislamskiej. Wchłonięcie Palestyńczyków przez oficjalny dyskurs Haszymidów ma sens ze względu na przynależność obu narodów do szerszej wspólnoty, której zadaniem jest tworzyć arabską przyszłość⁴. Ponadto próby przekształcenia Palestyńczyków w Jordancıcyków wymagały procesu wymazywania różnic również między Jordancıcykami a Arabami. R. Nasser twierdzi wręcz, że Haszymidzi są pionierami panarabizmu⁵. Zauważa on również, że cała historyczna narracja prezentowana przez państwo jordańskie rozpięta jest między dwoma polami: triumfu narodu i jego klęski. Historia przedstawiana jest w ciągu sekwencji i serii zdarzeń, które czynią naród wielkim i potężnym bądź słabym i zwyciężonym przez Innych⁶. Owi Inni jako opozycja przyczyniają się do wykreowania swoistej tożsamości narodowej poprzez procesy włączenia, wykluczenia lub rozszerzenia poczucia „My”. Owe granice między Innymi a nami są ustanawiane przez panującą władzę. W dyskursie władzy dokonują się procesy stanowienia tożsamości narodowej, utrwalenia jej i przekazania ludziom, głównie poprzez państwowy system edukacji.

W myśl panującej oficjalnie narracji, kultura i tożsamość narodowa Jordancıcyków została zbudowana na trzech filarach: ludności beduińskiej zamieszkującej pustynię, osiadłej ludności wiejskiej i ludności zamieszkującej miasta. Pomija się w niej udział i obecność Palestyńczyków w Jordanii, przeszłość kolonialną oraz inne mniejszości, które brały udział w tworzeniu tego kraju (Czerkiesów, Brytyjczyków, przedstawiciele administracji kolonialnej, Turków, Ormian, grekokatolików).

⁴ R.M. Nasser, *Palestinian Identity in Jordan and Israel. The Necessary 'Other' in the Making of a Nation*, New York–London 2012, s. 233.

⁵ *Ibidem*, s. 135.

⁶ *Ibidem*, s. 234.

Oficjalna narracja historyczna

Obowiązujące stanowisko rządu i dynastii Haszymidów jest wyłożone w Jordańskiej Karcie Narodowej (*The Jordan National Charter*), dokumencie pochodzącym z 1990 r., w jej *Wprowadzeniu historycznym* oraz rozdziałach VII: *Jordańsko-palestyńskie relacje* i VIII: *Jordańskie, arabskie, muzułmańskie i międzynarodowe relacje*⁷, a także na oficjalnej stronie Haszymidzkiego Królestwa Jordanii (*The Hashemite Kingdom of Jordan*)⁸. W obydwu dokumentach przedstawiona jest oficjalna historia Królestwa, w której podkreślono istnienie ciągłości historycznej współczesnej Jordanii od starożytnego narodu arabskich Nabatejczyków, którzy utworzyli swoje państwo na południu dzisiejszej Jordanii w II wieku p.n.e., aż po dzisiejsze Królestwo Haszymidów. W pierwszym z dokumentów opisane są szczegółowo najważniejsze wydarzenia z jordańskiej historii. Jordania od zawsze była miejscem spotkania i osiedlania się kolejnych fal migrujących plemion o pochodzeniu semicko-arabskim z Półwyspu Arabskiego, które założyły swoje państwo jeszcze w czasach przedislamskich. Region ten od początku muzułmańskiej historii, czyli od VII wieku, charakteryzował się silną przynależnością do muzułmańsko-arabskiego świata. Pod panowaniem Ottomanów Jordania posiadała własną administrację, lecz nie uniknęła turkizacji i osłabienia tożsamości arabskiej w okresie rządów młodoturków. Konsekwencją polityki tureckiej była Wielka Rewolta Arabska, która rozpoczęła się w 1916 r. pod przywództwem szeryfa Husajna Ibn Alego. Miała ona na celu zjednoczenie terytoriów arabskiego wschodu (takie określenie pojawia się w dokumentach) w jedno państwo arabskie, które obejmowałyby Irak, Hidżaz (kolebkę dynastii Haszymidów), Wielką Syrię, Jordanię i Palestynę. Starania Arabów reprezentowanych przez syna Husajna, Faisala, nie odniosły skutku, ponieważ musiały ustąpić wobec polityki wielkich mocarstw na tym terenie. Z powodu brytyjsko-francuskiego porozumienia Sykes-Picot z 1916 r., dotyczącego podziału wpływów na Bliskim Wschodzie oraz przyrzeczeń rządu brytyjskiego dla ruchu syjonistycznego w postaci tzw. deklaracji Balfoura z 1917 r., ambicje utworzenia państwa arabskiego nie zostały zrealizowane. Jednakże Jordania pozostała wolna od francuskiej okupacji. Brytyjczycy utworzyli wprawdzie nowe państwo zwane Transjordanią, lecz administrowali tylko wschodnimi terenami kraju. Ustanowili lokalny rząd na północy w Irbidzie, Salt i Karaku, który wkrótce upadł. W 1921 r. uzgodnili z księciem Abd Allahem ustanowienie pierwszego zjednoczonego rządu narodowego w Transjordanii.

W 1928 r. odbyła się narodowa konferencja, która ustanowiła pierwszy polityczny dokument samostanowienia narodu jordańskiego, w którym stwierdzono, że:

⁷ The Jordan National Charter, December 1990, www.kinghussein.gov.jo/charter_national.html [dostęp: 12.04.2018].

⁸ The Hashemite Kingdom of Jordan, <http://www.kinghussein.gov.jo/jordan.html> [dostęp: 10.04.2018].

1. Emirat Transjordanii jest suwerennym i niezależnym państwem obejmującym wyznaczone granice, którego władcą jest Abd Allah Ibn al-Husajn, stojący na czele rządu i ustanawiający panującą dynastię.
2. Uznaje się zasady mandatu brytyjskiego tylko w tej części, która współtworzy dobro kraju i jest definiowana przez traktat między Transjordanią a Wielką Brytanią.
3. Deklaracja Balfoura głosząca ustanowienie żydowskiej siedziby narodowej w Palestynie stoi w sprzeczności ze zobowiązaniami Brytyjczyków wobec Arabów.
4. Konferencja nie uznaje ustaleń administracji brytyjskiej na terenie Transjordanii za obowiązujące, ponieważ traktuje ją jako siłę okupacyjną i obcą.

Znamienne jest uwypuklenie tego dokumentu, traktowanego przez Haszymidów za podstawę Jordańskiej Karty Narodowej. Najważniejszą datą jest ustanowienie Haszymidzkiego Królestwa Jordanii w 1946 r. przez króla Abd Allaha I.

Od momentu proklamowania państwa izraelskiego w 1948 r., w oficjalnej narracji pojawiają się po raz pierwszy Palestyńczycy jako ofiary syjonizmu i brytyjskiej zdrady. W heroicznych walkach o utrzymanie dla nich Palestyny brał udział jordański Legion Arabski, który zdobył i utrzymał terytorium zwane Zachodnim Brzegiem Królestwa Jordanii oraz wślawił się obroną Jerozolimy. Dwa historyczne brzegi Jordanu zostały połączone. Kolejną datą jest 1952 r., a więc początek panowania króla Husajna, który dwa lata później proklamował konstytucję Jordanii. Jednym z najważniejszych posunięć króla w początkach jego panowania było dokonanie arabizacji Jordańskich Sił Zbrojnych w 1956 r. przez usunięcie z armii brytyjskich oficerów. Następnie krótko wspomniana jest klęska wojsk arabskich w wojnie sześciodniowej w 1967 r., okupacja Jerozolimy Wschodniej przez Izrael i zdobycie przez niego Zachodniego Brzegu oraz Wzgórz Golan. Wydarzenia z 1970 roku, czyli bunt bojowników palestyńskich i próba ataku na króla Husajna nie zostały uwzględnione. Rok ten podsumowano stwierdzeniem, że bolesne wydarzenia, które miały miejsce nie zachwiały fundamentami kraju i nie zagroziły jedności oraz stabilności narodu jordańskiego. Ostatnią datą, która się pojawia jest 1978 r., kiedy to postępuje rozwój i dalsza demokratyzacja kraju⁹.

Jordańska Karta Narodowa opisuje jordańsko-palestyńskie relacje jako ściśle więzi historyczno-geograficzne, które wynikają z ich przynależności narodowej oraz kulturowej pozycji zarówno Jordańczyków, jak i Palestyńczyków. Absolutnie konieczne jest utrzymywanie i wzmacnianie tych szczególnych więzi w obliczu nieustannego zagrożenia istnienia cywilizacji arabskiej i arabskiego dziedzictwa narodowego, których nosicielami są Palestyna i Jordania. Zagrożenie ma swoje źródło w polityce Izraela. W JKN określana jest ona jako rasistowski i imperialistyczny syjonizm, natomiast dziedzictwo narodu arabskiego ujmowane jest jako święte. Palestyńsko-arabska tożsamość nie jest i nie może

⁹ *Ibidem.*

być budowana i postrzegana w opozycji do jordańsko-arabskiej tożsamości. Palestyńska tożsamość narodowa „stoi w opozycji do syjonistycznego programu osadnictwa”. Jordańczycy i Palestyńczycy jako Arabowie wspólnie walczą przeciwko tej polityce. Dokument podkreśla jedność narodu arabskiego, odwołując się do wspólnego dziedzictwa i wspólnego wroga, a Jordańczycy są przede wszystkim Arabami, tak jak i Palestyńczycy. To odwołanie do wspólnych źródeł tożsamości tłumaczy politykę państwa jordańskiego na Zachodnim Brzegu. Jednocześnie Jordania uznaje dążenia palestyńskie do utworzenia suwerennego państwa. Sprzeciwia się stanowczo zarówno syjonistycznym projektom uczynienia z Jordanii alternatywnej ojczyzny dla Palestyńczyków, jak i polityce Izraela, która imputuje, że napływ Palestyńczyków do Jordanii osłabia to państwo od wewnątrz. W sytuacji niepewności co do kształtu przyszłych relacji jordańsko-palestyńskich, rząd jordański proponuje utrzymanie jedności. Dlatego też wszyscy obywatele jordańscy bez względu na ich pochodzenie, mają zagwarantowane równe prawa obywatelskie zapewnione przez Konstytucję¹⁰.

W rozdziale VIII Jordańskiej Karty Narodowej Jordania jest uznana za nieodłączną część arabskiego i muzułmańskiego narodu. Z tego faktu wynikają założenia o przyszłej, nieuniknionej unii wszystkich państw arabskich regionu, które podzielają wspólne doświadczenia licznych społecznych i ekonomicznych trudności. Niewątpliwie jest to nowy plan panarabski, którego głównym celem jest wyzwolenie wszystkich arabskich terytoriów spod obcej okupacji i wpływów, na czele z Palestyną. Jordania postuluje wzmocnienie międzynarodowych więzi jordańsko-arabsko-muzułmańskich, powstałych w toku wspólnych: historii, wiary i wartości¹¹.

W podobnym duchu historia jordańskiego Królestwa zostaje opisana na oficjalnej, rządowej stronie dynastii Haszymidów¹². Na początku następuje nawiązanie do starożytnej historii Jordanii, potem wspomniane są daty konstytuujące istnienie Królestwa, czyli rok: 1916 – rozpoczęcie Wielkiej Arabskiej Rewolty; 1946 – ustanowienie Królestwa; 1948 – tragedia Palestyny i powstanie palestyńskiej diaspory; 1951 – bohaterska i męczeńska śmierć króla Abd Allaha I; 1952 – wstąpienie na tron Husajna; 1967 – okupacja izraelska Zachodniego Brzegu; lata 70. XX wieku – dokonujący się niesamowity rozwój kraju, zwłaszcza na polu zdrowia i edukacji społeczeństwa; 1989 r. – pierwsze wybory parlamentarne i wprowadzenie pluralizmu politycznego. Obecnie Królestwo z nadzieją i spokojem patrzy w przyszłość.

W obydwu przypadkach, które są odmianami tej samej narracji historycznej, pomija się trudne i uznane przez rząd za niechlubne wątki z historii Królestwa. Na przykład, kolonialne podstawy Transjordanii nie tylko nie są wspomniane ofi-

¹⁰ The Jordanian National Charter, chapter 7, The Jordanian-Palestinian Relationship, http://www.kinghussein.gov.jo/chart_7-8.html.

¹¹ *Ibidem*.

¹² The Hashemites, <http://www.kinghussein.gov.jo/hashemites.html>.

cialnie, ale także pomija się je w społecznej narracji historycznej Jordańczyków. Brytyjczycy utworzyli Transjordanię, by oddzielić Palestynę od zawirowań na Półwyspie Arabskim, związanych z powstaniem Arabii Saudyjskiej oraz zmniejszyć obszar objęty deklaracją Balfoura, związaną z narastającym osadnictwem żydowskim¹³. Brytyjczycy mieli istotny wkład nie tylko w powstanie Królestwa, ale także w rozniecenie arabskiej rewolty przeciwko Turkom, której wszczęcie całkowicie przypisuje się szarifowi Mekki, Husajnowi. Brytyjczycy przedstawiani są jako zdrajcy, kolonizatorzy i wrogowie, chociaż jednocześnie byli pierwszymi sojusznikami władcy Hidżazu i protektorami jego synów, Fajsala i Abd Allaha, osadzonych następnie na tronach Iraku i Transjordanii. Całkowicie pomija się także rolę wywiadu brytyjskiego oraz osobę Thomasa Lawrence’a, który z kolei w swoich pamiętnikach przedstawia siebie jako autora buntu Arabów¹⁴. W 1948 r. ogłoszono Abd Allaha I królem Palestyny, a przyłączenie Zachodniego Brzegu do Transjordanii przyspieszyło proklamowanie w 1949 r. nowej nazwy kraju – Jordanii. Zamordowanie króla Abd Allaha I w Jerozolimie przez Palestyńczyków przedstawiane jest jako śmierć męczeńska, poniesiona z niewiadomych przyczyn. Nie przytacza się za to trudnych relacji z Palestyńczykami. Włączenie Zachodniego Brzegu przedstawiane jest jako heroizm, a nie zdrada sprawy palestyńskiej, natomiast utrata Palestyny – jako konsekwencja bezwzględnej polityki mocarstw kolonialnych i syjonizmu, nigdy zaś jako wyraz nieudolności politycznej przywódców arabskich¹⁵.

Jordańska tożsamość narodowa jako część polityki panarabskiej dynastii Haszymidów

Jak już wspomniano w historiografii jordańskiej i „rządowej, oficjalnej opowieści o Jordanii” jest powielany mit zarówno o zachowaniu ciągłości dziejów oraz istotnym związku dzisiejszej Jordanii i jej mieszkańców ze starożytnością i dziejami Nabatejczyków, jak i świętym pochodzeniu Haszymidów od Proroka, co jednocześnie nadaje wyjątkowości całemu narodowi jordańskiemu, pośród innych narodów arabskich. Ów związek z przeszłością został całkowicie wytworzony w interesie dynastii panującej, by uprawomocnić ambicje Haszymidów do przewodniczenia przyszłej unii politycznej i urzeczywistnienia jedności krajów arabskich w przeszłości. Na Bliskim Wschodzie sytuacja geopolityczna ulega ciągłej zmianie; równie silne ambicje przewodzenia krajom arabskim posiadał w latach 50. i 60. Egipt, a następnie w latach 90. Irak. Obecnie dążenia te przejawiają Arabia Saudyjska i Iran, jednak żadne z tych państw nie posiada legitymizacji w postaci pochodzenia od Proroka Muhammada i wcześniej, od starożytnych protoplastów nowożytnych

¹³ B. Wróblewski, *Jordania*, Warszawa 2011, s. 65.

¹⁴ T.E. Lawrence, *Siedem filarów mądrości*, tłum. J. Schwakopf, Warszawa 1971.

¹⁵ Inny opis konsekwencji nieudolnego przywództwa Arabów w Palestynie znaleźć można chociażby w książce S. Sebag Montefiore, *Jerozolima. Biografia*, tłum. M. Antosiewicz, Warszawa 2011, s. 466–495.

Arabów, czyli Nabatejczyków z Petry. W obliczu ciągłych zmian w regionie ambicje jordańskiej rodziny panującej pozostają niezmiennie.

Jordańską narrację narodową można podzielić na trzy okresy historyczne: starożytny, muzułmański i nowożytno-narodowy. W okresie nowoczesnego formowania się narodu, punktem odniesienia dla Jordańczyków była zbiorowość arabska i mocarstwa kolonialne. W przekazie historycznym dokonywano wyboru i nadawano symbolicznego znaczenia pewnym wydarzeniom, pomijając inne. Wydarzeniem granicznym stało się niewątpliwie ustanowienie Królestwa Haszymidów w Jordanii. Pochodzenie dynastii w prostej linii od Proroka Muhammada i sprawowanie pieczy przez Haszymidów nad świętymi miejscami islamu, nadawało historii narodu jordańskiego szczególnego znaczenia, ponieważ zaczynała się ona w Mekce, miejscu narodzin nowoczesnej arabskiej historii. Haszymidzi identyfikowali się z muzułmańską historią i powstaniem islamu. Ich dynastia stanowi punkt spotkania się narodu jordańskiego z muzułmańską historią, co przyznaje Jordańczykom specjalne miejsce pośród innych narodów arabskich. Co ważniejsze, historia Jordanii jest w uznanych przez rząd podręcznikach i wybranych opracowaniach historycznych wyłącznie historią rządzących i dziejami dynastii, a nie dziejami narodu, do którego nigdy nie należeli. Dlatego też fundamentem legitymizacji dynastii stało się nieustanne podkreślanie jej pochodzenia od Proroka, co zarówno uprawomocnia sprawowanie rządów w Jordanii, jak i przyszłego przywództwa nad wszystkimi narodami arabskimi. W istocie to doprowadzenie do jedności wszystkich Arabów pod rządami dynastii jest celem Haszymidów.

R. Nasser dowodzi, że jordańska tożsamość narodowa nie pojawiła się w wyniku konfrontacji z Brytyjczykami, ale powstała w konsekwencji konfliktu z innymi krajami arabskimi, jako anomalia w skomplikowanych relacjach dotyczących władzy między Arabami, Wielką Brytanią, ruchem syjonistycznym i Francuzami¹⁶. Anomalia ta umożliwiła Jordanii „zjednoczenie” obydwu brzegów Jordanu po wypędzeniu z Palestyny Palestyńczyków. Prawdopodobnie bez wsparcia Brytyjczyków Haszymidzi nie mieliby swojego państwa, a Jordania jako naród-państwo nigdy by nie powstała. Taka interpretacja nie pojawia się w oficjalnym dyskursie, który łączy bezpośrednio powstanie Jordanii z arabskim ruchem narodowym, któremu przewodził szarif Husajn. W istocie to klęska tego ruchu, zdaniem R. Nasse-
ra, doprowadziła do powstania państw arabskich w kształcie wyznaczonym przez zachodni kolonializm.

Na tle rządowej propagandy lat 90. pojawiły się studia nad tożsamością jordańską, które zmierzyły się z wątkami nieuwzględnionymi w stanowisku rządu i panującej dynastii. Należy pamiętać, że naród jordański w obecnej postaci nigdy nie istniał. Jego pochodzenie zostało wyznaczone przez politykę brytyjską z jednej strony oraz włączenie do wspólnoty narodowej wszystkich, którzy zamieszkiwali ten teren w chwili utworzenia nowego państwa, z drugiej. Tożsamość jordańska z konieczności musiała zostać wykreowana, czy też mówiąc

¹⁶ R.M. Nasser, *op. cit.*, s. 133.

słowa Erica Hobsbawma – wynaleziona. Zdaniem Josepha Massada pierwszym krokiem był proces kodyfikacji prawa jako części nacjonalistycznego projektu. Armia i rząd wyznaczyły kryteria, które miała spełniać osoba posiadająca status Transjordańczyka. Prawo o narodowości ustanowione w 1928 r. określało wymogi odnoszące się do miejsca urodzenia i pochodzenia rodziców, które zawierał brytyjski kodeks. U początków jordańskiej państwowości Beduini nie posiadali tych samych praw społecznych i cywilnych co inni mężczyźni obywatele, chociaż tworzyli wojsko jordańskie i słynny Legion Arabski. Pomimo tych ograniczeń beduińska kultura i zwyczaje zostały uznane za fundament tradycyjnej jordańskiej kultury narodowej oraz autentyczny element tożsamości i przetworzone w nowy sposób przez dowódcę jordańskiej armii, brytyjskiego generała J.B. Glubba. Glubb Pasza, ubierający się w stylu beduińskim i doskonale władający językiem arabskim, sam zaprojektował beduińskie mundury, flagę kraju i narodowe stroje. Jednak po zapoczątkowanej przez króla Husajna arabizacji armii, został wygnany w 1956 r. Zdaniem J. Massada, rząd i armia pełniły kluczowe role w procesie budowania jordańskiej tożsamości. Po 1948 r. i napływie Palestyńczyków do Jordanii, a także po 1967 r. i okupacji Zachodniego Brzegu, nacjonalizm jordański zaczął postrzegać Palestyńczyków jako Innych. W akcie obrony i w imię politycznego przetrwania rząd rozpoczął proces „jordanizacji” Palestyńczyków, jednocześnie zapewniając, że nigdy nie naruszył istniejącej między dwoma narodami społecznej i kulturowej przestrzeni. Słowo „Palestyna” zniknęło z mediów i oficjalnych dokumentów rządowych, a zamiast niego pojawiło się określenie Zachodni Brzeg Jordanu, odnoszące się zarówno do terytorium Palestyny, jak i do Palestyńczyków tam mieszkających. Jordанизacja nie wykluczała jednak pielęgnowania podziałów i różnic, aby utrzymać stabilność Królestwa i nie dopuścić do jakichkolwiek sojuszy między dwoma grupami narodowymi. Stosunek do Palestyńczyków cechowała zatem daleko idąca ambiwalencja rządu¹⁷.

Jordański projekt narodowy

Rząd jordański zachęcał do migracji z przeludnionego Zachodniego Brzegu na Wschodni Brzeg Jordanu. Lepiej wykształceni Palestyńczycy tworzyli trzon miejskiej klasy średniej Ammanu i innych miast Wschodniego Brzegu. Razem z uchodźcami z 1948 r. stanowili w 1967 r. około 40% ludności Wschodniego Brzegu, a ówczesna polityka rządu przedstawiała Królestwo jako jordańsko-palestyńską całość. W praktyce jordańsko-palestyński był jedynie Wschodni Brzeg, gdzie obydwie społeczności mieszały się ze sobą, podczas gdy Zachodni Brzeg zachował swoją odrębność i palestyński charakter. Natomiast palestyńsko-jordań-

¹⁷ J.A. Massad, *Colonial Effects: The Making of National Identity in Jordan*, New York 2001.

ska tożsamość została przyjęta przez tych Palestyńczyków, którzy widzieli w niej ekonomiczną i polityczną szansę na rozwój, a więc zaakceptowała ją miejska klasa średnia i członkowie politycznego establishmentu¹⁸.

W 1959 r. przywódca iracki Kasim Abd al-Karim i egipski prezydent Dżamal Abd-Nasir (Naser) podważyli plany króla Husajna, zmierzające do budowy państwa jordańsko-palestyńskiego, ponieważ zaproponowali powstanie państwa palestyńskiego jako odrębnej i niezależnej całości. Prezydent Naser uważał, że nowe państwo powinno zostać założone na terenie Zachodniego Brzegu Jordanu, potraktowanego jako przyczółek do późniejszego wyzwolenia całej Palestyny. Pomimo intensywnej akcji propagandowej idea ta nie spotkała się z dobrym przyjęciem wśród ludności Zachodniego Brzegu. Większość mieszkańców nie chciała angażować się w działania wymierzone przeciwko państwu jordańskiemu¹⁹. Utrata Zachodniego Brzegu w 1967 r. i powstanie Organizacji Wyzwolenia Palestyny zmieniły układ sił. Po pozbyciu się OWP z Jordanii i wydarzeniach lat 1970–1971, nową politykę wobec Palestyńczyków zainicjował premier Jordanii Wasfi al-Tall, który nie tylko zdołał pozbyć się palestyńskich organizacji z kraju, ale także zmniejszyć palestyńskie wpływy w rządzie, administracji i prasie. Nazywał to pozytywną jordanizacją²⁰. Po zamordowaniu al-Talla król Husajn wystąpił z nowym projektem państwa federacyjnego, który miał na celu wzmocnić i poprzeć Palestyńczyków z Zachodniego Brzegu przeciwko Izraelowi i OWP. Zgodnie z zamysłem króla, Haszymidzkie Królestwo Jordanii miało przybrać nazwę Zjednoczonego Królestwa Arabskiego i składać się z dwóch regionów połączonych federacyjną więzią, ze stolicami w Jerozolimie i Ammanie. Plan ten zakładał wycofanie się z mocno zakorzenionego wśród Haszymidów przekonania, że dwa brzegi Jordanu razem z jordańskimi Palestyńczykami tworzą nierozdzielalną całość. To swoiste przededefiniowanie relacji zakładało uznanie, że Zachodni Brzeg jest ojczyzną Palestyńczyków, a Wschodni Brzeg – Jordańczyków. Plan ten nigdy nie wszedł w życie z powodu oporu wszystkich partii politycznych Królestwa. Poza tym, zdaniem OWP Jordania nie mogła rościć sobie żadnych praw do decydowania o losach Zachodniego Brzegu.

Koncepcje tożsamości narodowej w Jordanii nieomal zawsze uwzględniały w niej udział Palestyńczyków, nawet jeśli przemilczały ich istnienie. Jordański projekt narodowy przechodził skomplikowane fazy od jedności obu narodów w latach 50. XX wieku, przez projekty federacji w latach 70., po ponowne podkreślanie w latach 90. jedności zbudowanej na fundamentach panarabskich. Obecnie nie ma szans na powstanie państwa palestyńskiego w żadnym przewidzianym wcześniej kształcie, ponieważ proces pokojowy został zamrożony, a osadnictwo żydowskie na Terytoriach Okupowanych nie zostało wstrzymane. Mimo tego, deklaracje rzą-

¹⁸ J. Nevo, *The Era of Wasfi al-Tall in Jordan 1970–1971: Attempts to Build a Jordanian Entity*, Occasional Paper, No. 18, University of Haifa, February 1979, s. 2.

¹⁹ Oczywiście sytuacja uległa zmianie wraz z powstaniem OWP w 1964 r.

²⁰ J. Nevo, *The Era of Wasfi al-Tall...*, *op. cit.*, s. 3–7.

du jordańskiego podkreślają nieustannie jedność obu narodów, utrzymując mit powstania państwa palestyńskiego w przeszłości.

Dlatego też największym wyzwaniem dla utrzymania koncepcji jordańskiej tożsamości narodowej i współpracy między państwami w regionie jest istnienie Palestyńczyków. Nie tylko w postaci uchodźców, którzy w kilku falach napływali do królestwa Jordanii, lecz przede wszystkim w kontekście kształtowania własnej odrębności. Podstawowym problemem dla Jordańczyków jest pytanie o to, co w istocie stanowi o ich odrębności, skoro nieomal wszystko dzielą z Palestyńczykami: terytorium, historię, wspólne kolonialne dzieje, język, religię, obyczaje i kulturę, a nie dzielą tylko jednego – poczucia utraty. Jordańczycy posiadają ojczyznę. Być może dlatego nie mógł powieść się plan jedności, proklamowany przez króla Husajna w latach 50. i 60. XX wieku, o ścisłych więzach łączących miasta Zachodniego i Wschodniego Brzegu, w słynnym zdaniu „Jordanian jest Palestyną i Palestyna jest Jordanią”²¹.

Sytuacja skomplikowała się jeszcze bardziej, gdy izraelska partia Likud w 1977 r. przejęła władzę z wyborczym sloganem „Jordanian jest Palestyną”. W 1981 r. Ariel Sharon odwołał się do niego ponownie, świadomie rozniecając uczucia niepokoju i podejrzeń wśród Jordańczyków. Sharon argumentował, że Palestyńczycy nie potrzebują własnej ziemi i niepodległego państwa, ponieważ już je posiadają w Jordanii. Zaprzeczał istnieniu więzi Palestyńczyków z Palestyną i ich prawu do tej ziemi, postulując w imieniu izraelskiej prawicy transfer wszystkich Arabów z Izraela i Terytoriów Okupowanych do Jordanii. W odpowiedzi król Husajn ogłosił w 1989 r. zerwanie więzi instytucjonalnych z Zachodnim Brzegiem i koniec zaangażowania Królestwa na tym obszarze. W tym samym czasie Organizacja Wyzwolenia Palestyny zadeklarowała powołanie państwa palestyńskiego.

Jordański nacjonalizm zaowocował rządowym programem „Jordan First” ogłoszonym w 2004 r. Zdaniem Luisy Gandolfo, jordański nacjonalizm został ukierunkowany przez następujące, kluczowe dla jego rozwoju wydarzenia związane z Palestyńczykami: bitwę o Karamech w 1968 r.²², Czarny Wrzesień 1970–1971, zapoczątkowanie doktryny „Jordanian jest Palestyną” w 1981 r. i Intifady z 1988 i 2000 r. Konflikty z Izraelem z 1948 i 1967 r. nie miały jej zdaniem decydującego wpływu na kształt jordańskiego nacjonalizmu. Dopiero po utracie Zachodniego Brzegu jordańska tożsamość ufundowana na pokrewieństwie plemiennym i klanowym, rozwinęła się w świadomą retorykę nacjonalistyczną²³. Innymi słowy, strata Zachodniego Brzegu dodała impetu ruchowi nacjonalistycznemu, zrewidowała dotychczasowe wyobrażenia o własnej tożsamości narodowej i ukierunkowała

²¹ D. Diker, P. Inbari, *Are There Signs of a Jordanian-Palestinian Reengagement?*, „Jerusalem Issue Brief” 2005, Vol. 5, No. 1.

²² 21 marca 1968 r. jordańska artyleria uratowała od rozbicia przez siły izraelskie obóz al-Fatah w al-Karamie.

²³ L. Gandolfo, *Palestinians in Jordan. The Politics of Identity*, London–New York 2012, s. 93.

Haszymidów w stronę budowy nowej jedności arabskiej pod ich przywództwem. Jednocześnie szczyt w Rabacie w 1974 r. uczynił OWP jedynym reprezentantem Palestyńczyków, uznanym na arenie międzynarodowej i pozwolił na oddzielenie się tożsamości jordańskiej od sprawy palestyńskiej. Z kolei kampania „Jordan First” miała na celu zakończenie palestyńsko-jordańskiej rywalizacji i związanie narodowej tożsamości raczej z dynastią rządzącą niż z więziami plemiennymi. W założeniu społeczeństwo jordańskie miało stać się bardziej otwarte, ruchy nacjonalistyczne i radykalne miały zostać zwalczone, a kraj otworzyć się na turystykę i rozwój ekonomiczny²⁴.

W arabskim nacjonalizmie XX wieku można wyróżnić dwa dyskursy zbudowane wokół odmiennych zmiennych. *Al-qawmijja* to nacjonalizm oparty na jedności narodowej, jedności języka i identycznego doświadczenia historycznego krajów arabskich, które choć oddzielone politycznie i geograficznie, dzieliły niejako tę samą przestrzeń kulturową. Natomiast nacjonalizm zbudowany wokół *al-watanijja*, odwoływał się do instytucji państwowych istniejących na danym terytorium i sprawujących władzę nad obywatelami, nawet jeśli dzieliło ich pochodzenie etniczne i język. Zdaniem L. Gandolfo, *al-qawmijja* odnosi się do nacjonalizmu palestyńskiego ufundowanego na wspólnocie doświadczeń, a *al-watanijja* do nacjonalizmu jordańskiego, zbudowanego na wspólnych instytucjach politycznych²⁵.

Palestyńczycy w Jordanii

Palestyńczycy w Jordanii nie są grupą jednorodną, chociaż są tak postrzegani przez Jordancıków. Można wyróżnić cztery grupy:

- uchodźcy z 1948 r. niezwykle przywiązani do idei powrotu, stanowiący najtrwalszy komponent palestyńskiej tożsamości;
- uchodźcy z 1967 r. równie przywiązani do palestyńskiej tożsamości i niezintegrowani ze Wschodnim Brzegiem;
- miejska klasa średnia złożona z Palestyńczyków, którzy wyemigrowali z Zachodniego na Wschodni Brzeg Jordanu, by poprawić swój materialny status, chętnie integrujący się ze społeczeństwem jordańskim i lojalni wobec Haszymidów;
- Palestyńczycy powracający z państw Zatoki w latach 1990–1991 w trakcie konfliktu iracko-kuwejckiego, dalecy od radykalizmu²⁶.

Nadanie obywatelstwa jordańskiego wszystkim uchodźcom palestyńskim w 1960 r. miało służyć ich włączeniu w tkankę narodu jordańskiego. W 1964 r. OWP, w wyniku nacisków prezydenta Nasera, znalazła oraz ulokowała swoją

²⁴ *Ibidem*, s. 107.

²⁵ *Ibidem*, s. 81.

²⁶ J. Nevo, *The Jordan, Palestinian and the Jordanian-Palestinian identities*, The fourth Nordic conference on Middle Eastern Studies: The Middle East in globalizing world, Oslo, 13–16 August 1998, s. 6, <http://www.hf.uib.no/smi/pao/nevo.html> [dostęp: 23.04.2009].

siedzibę w Jordanii i szybko utworzyła alternatywne wobec rządu struktury władzy. W 1966 r. Palestyńczycy właściwie próbowali przejąć władzę w Królestwie i usunąć króla Husajna. W 1970 r. po kolejnym buncie bojowników palestyńskich, OWP została rozgromiona przez rząd i usunięta z Jordanii, przy znacznej pomocy rządu Izraela. W akcie zemsty w 1971 r. palestyńska organizacja Czarny Wrzesień zastrzeliła w Kairze jordańskiego premiera Wasfiego al-Tall. Po zniszczeniu struktur OWP w Jordanii i oderwaniu Zachodniego Brzegu od Królestwa, Król Husajn stracił potencjalny atut w rozgrywkach międzynarodowych, czyli uznanie go za reprezentanta ludności palestyńskiej w konflikcie z Izraelem. Od 1974 r. na szczycie Ligi Arabskiej w Rabacie to OWP została uznana za jedyne przedstawiciela Palestyńczyków na arenie międzynarodowej. W 1988 r. Husajn ogłosił zerwanie wszelkich instytucjonalnych związków z Zachodnim Brzegiem. Oznaczało to pozbawienie obywatelstwa jordańskiego wszystkich, którzy znaleźli się poza granicami Królestwa²⁷.

Konflikt palestyńsko-izraelski jest traktowany przez rząd jordański jako sprawa wewnętrzna, ponieważ wciąż żywe są obawy, że rząd izraelski może stwierdzić, iż państwo palestyńskie już istnieje w Jordanii. Dlatego też tak złożona jest sprawa obywatelstwa. Zdaniem Marwana Muashera, Jordania dotąd nie rozwiązała w zadowalający sposób kwestii tego, kto jest Jordańczykiem²⁸. 6,3 mln populacji Jordanii posiada pochodzenie palestyńskie. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych stworzyło przepisy, które uprawomocniają odebranie obywatelstwa jordańskiego każdemu Jordańczykowi pochodzenia palestyńskiego, bez możliwości odwołania się od tej decyzji przed sądem. Władze tłumaczyły tę decyzję zagrożeniem suwerenności państwa. Proces odbierania obywatelstwa rozpoczął się już w 1983 r., kiedy wprowadzono system podziału na trzy kategorie obywatelstwa, związanego z dystrybucją przez rząd jordański serii kart klasyfikujących status Palestyńczyków w Królestwie²⁹. Od 1988 r. Jordania kontynuowała wydawanie jordańskich paszportów dla Palestyńczyków z Zachodniego Brzegu, jednak z dwuletnim okre-

²⁷ B. Wróblewski, *op. cit.*, s. 210.

²⁸ M. Muasher, *Jordanian-Palestinian Relations*, <http://carnegieendowment.org/2017/09/08/jordanian-palestinian-relations-pub-73006> [dostęp: 19.05.2018].

²⁹ Zielone karty zostały wydane dla Palestyńczyków zamieszkujących Zachodni Brzeg, aby umożliwić im wizytę w Jordanii i powrót. Z kolei niebieskie karty zostały wydane Palestyńczykom z Gazy i również zezwalały na wizytę w Królestwie oraz powrót do miejsca zamieszkania. Karty różowe zezwalały mieszkańcom Gazy na czasowe przebywanie na Wschodnim Brzegu Jordanu. Żółte karty były przeznaczone dla posiadaczy stałego paszportu jordańskiego i jordańskiego dowodu osobistego, umożliwiały także łączenie rodzin za zgodą izraelskich władz okupacyjnych. Pięcioletnie paszporty wraz z dowodami osobistymi były przyznawane Palestyńczykom, którzy znajdowali się na terenie Jordanii od 1948 r. oraz Jordańczykom ze Wschodniego Brzegu, posiadającym książeczki rodzinne i prawo do ubezpieczenia. Jordańczycy pochodzenia palestyńskiego, którzy zamieszkiwali Królestwo od 1967 r. musieli starać się o żółte karty, jeśli chcieliby dołączyć do swoich rodzin. Ostatecznie Palestyńczycy z Zachodniego Brzegu i Gazy musieli udokumentować swoje miejsce stałego pobytu na Zachodnim Brzegu lub w strefie Gazy i starać się o uzyskanie palestyńskiego paszportu. W Jordanii podlegali takiemu samemu prawu jak inni cudzoziemcy.

sem ważności. Ponadto paszport wymagał dodatkowych zezwoleń na podróż do Jordanii – pobyt w Królestwie nie mógł przekraczać trzydziestu dni, a dłuższy wymagał dodatkowych zezwoleń. Palestyńczycy którzy chcieliby zamieszkać w Jordanii posługując się czasowym paszportem, nie są uprawnieni do bezpłatnej opieki zdrowotnej i darmowego dostępu do edukacji. W praktyce Palestyńczycy z Zachodniego Brzegu właściwie zostali pozbawieni obywatelstwa jordańskiego. Po II wojnie w Zatoce do Jordanii powróciło ok. 200 tys. Palestyńczyków, spośród których blisko 2700 zostało pozbawionych obywatelstwa w latach 2004–2008³⁰.

Jordańska i palestyńska tożsamość narodowa

Tożsamość jordańska nigdy nie była spójna – ewoluowała powoli, składając się z wielu zbiorowych tożsamości, istniejących wcześniej: czerkieskiej, beduińskiej i arabskiej. Zmieniała się także w odpowiedzi na przemiany tożsamości palestyńskiej i wydarzenia historyczne, które miały decydujący wpływ na wzajemne relacje. Ta szczególna i dynamiczna całość, którą nazywamy tożsamością jordańską, kształtowała się w kontekście tożsamości palestyńskiej i jordańsko-palestyńskiej, które czasami stały do siebie w opozycji. Kiedy w 1948 r. król Abd Allah I zdobył Zachodni Brzeg i de facto zaanektował te ziemie, oficjalna polityka rządu jordańskiego zachęcała Palestyńczyków do pełnej integracji narodowej, dając im obywatelstwo i prawa polityczne, utrzymując równocześnie polityczną przewagę Jordańczyków nad Palestyńczykami. Abd Allah I rozpoczął politykę kontrolowanej integracji, którą kontynuował król Husajn. W istocie dyskryminowała ona Palestyńczyków z Zachodniego Brzegu jako zbiorowość, lecz nie była wymierzona w Palestyńczyków jako jednostki. Obawiano się szczególnie liczebnej przewagi ludności palestyńskiej i jej wpływu na supremację Haszymidów na Wschodnim Brzegu³¹.

Tożsamość narodowa Jordańczyków jest wyjątkowo złożona, ponieważ przez znaczną część historii Jordanii stanowili oni mniejszość we własnym państwie – gorzej wykształconą i pozbawioną spoiwa łączącego ich w naród. Spoiwa tak samo silnego jak to, które posiadali Palestyńczycy w postaci utraty ojczyzny. Wydaje się, że dopiero w obliczu tak umocnionej tożsamości palestyńskiej, mogli oni zbudować równie silne poczucie odrębności, ufundowane na pochodzeniu dynastii Haszymidów i różnorodności mieszkańców kraju: mieszkańców miast, wsi i Beduinów, którzy wnieśli własne tradycje, silnie związane z miejscem pochodzenia. Jednak tożsamość ta, która posiada wiele cech tradycji wynalezionej, nie może równać się z doświadczeniem wszystkich Palestyńczyków, ponieważ doświadcze-

³⁰ Human Rights Watch 2010, *Stateless Again. Palestinian Origin Jordanian Deprived of Their Nationality*, MEMO Middle East Monitor, Special Report Palestinian & Jordanian citizenship, Sawsan Ramalni, December 2015.

³¹ J. Nevo, *The Jordan, Palestinian...*, *op. cit.*

nie utraty i zdrady zawsze będzie silniejsze niż doświadczenie wspólnoty opartej na instytucji armii i dynastii rządzącej³². Ponadto jak słusznie zauważyła Katarzyna Andrys: „Istotną przeszkodą w kreowaniu jordańskiej tożsamości jest to, że znaczną część jej społeczeństwa stanowią uchodźcy z państw, w których poczucie przynależności narodowej jest silniejsze niż u Jordańczyków”³³.

Palestyńska tożsamość również ewoluowała wraz z rozwojem wydarzeń. Al-Nakba z 1948 r. jest uznawana za początek narodowej narracji palestyńskiej, która rozwijała się wraz doświadczeniem kolejnych klęsk: wojny sześciodniowej, Czarnego Września, 30 marca 1976, masakry obozów w Sabra i Szatila w Libanie w 1982 r., Intifad (1987–1993 i 2000–2005) oraz wojny w Gazie (2008–2009). W przypadku tożsamości palestyńskiej dojmujące uczucie utraty ojczyzny łączy się z poczuciem krzywdy, klęski i silnego resentymentu. Przyszłość ożywiona jest nadzieją na powrót i odzyskanie utraconych terytoriów. Poczucie krzywdy przysłańca rzeczywistą sytuację polityczną.

Podsumowanie

Ciągle starania dynastii Haszymidów o utrzymanie jordańskiej tożsamości narodowej i jej przekształcanie tak, by dostosować ją do zmiennych okoliczności historycznych, dowodzą, że Haszymidzi doskonale rozumieją wagę i rolę tożsamości we współczesnym świecie. Jak wspomniał Manuel Castells: „(...) właśnie dlatego tożsamości są tak ważne, a w ostatecznym rachunku tak potężne w tej nieustannie zmieniającej się strukturze władzy – ponieważ tworzą one wokół doświadczenia interesy, wartości i projekty oraz zapobiegają rozpadowi poprzez ustanowienie specyficznych powiązań między przyrodą, historią, geografiami i kulturą. Tożsamości zakotwiczą władzę w pewnych obszarach społecznej struktury i budują stamtąd swój opór lub swą ofensywę w walce informacjonizmu o kody kulturowe tworzące zachowania, a tym samym nowe instytucje”³⁴. Wydaje się, że silna tożsamość narodowa budowana wokół dynastii i ściśle związana ze strukturą władzy w Królestwie pozwoliła Jordanii jako państwu, pomimo znacznych porażek, takich jak utrata Zachodniego Brzegu, walka z OWP, czy napływ uchodźców. Pozwoliła także kształtować – zgodnie z interesami Królestwa – współpracę międzynarodową, a w szczególności prowadzić bezcłowy

³² Jak dowodzi Eric Hobsbawm: „Jednak osobliwość «wymyślonych» tradycji – o ile odwołują się one do historii – polega na tym, że ich związek z przeszłością jest w dużej mierze sztucznie wytwarzany. Tradycje te, najkrócej mówiąc, odpowiadają na nowe sytuacje w taki sposób, że przybierają formę nawiązania do sytuacji dawnych albo ustanawiają swą własną przeszłość przez jak gdyby «obowiązkowe» powtarzanie”. Cyt. *Tradycja wynaleziona*, red. E. Hobsbawm, T. Ranger, tłum. M. Godyń, F. Godyń, Kraków 2008, s. 10.

³³ K. Andrys, *Polityka wizerunkowa Haszymidzkiego Królestwa Jordanii ze szczególnym uwzględnieniem roli pierwszej damy*, „Poliarchia” 2015, nr 1(4), s. 59.

³⁴ M. Castells, *Siła tożsamości*, tłum. S. Szymański, PWN, Warszawa 2008, s. 384.

handel między krajami arabskimi GAFTA (*Greater Arab Free Trade Agreement*), obejmujący Algierię, Libię i Jemen oraz państwa spoza regionu, m.in. USA czy Polskę.

Narodowa tożsamość palestyńska stanowi ciągle wyzwanie dla trwałości ładu społecznego Królestwa, nie tylko z powodu zaszłości politycznych, ale przede wszystkim z powodu jej elastyczności. Odwołując się do typologii Arjuna Appaduraira, Palestyńczycy wykazują posiadanie ruchomych tożsamości, złożonych co najmniej z tożsamości: pochodzenia, miejsca zamieszkania i aspiracji³⁵. Ponadto, pomimo liczebnej większości w państwie jordańskim posiadają status mniejszości. W przypadku Palestyńczyków nie sprawdza się zasada polityki państwa wobec mniejszości, zgodnie z którą poszczególne grupy, które pozostawały niewidzialne, stają się widzialne jako mniejszości, przeciw którym można zastosować przemoc i ich kosztem rozwiązać istotne problemy społeczne i ekonomiczne danego państwa³⁶. W Jordaniі Palestyńczycy poprzez politykę dynastii rządzącej mieli stać się niewidzialni, dzięki włączeniu ich do jordańskiej wspólnoty narodowej w latach 50. XX wieku. Następnie ich tożsamość miała zostać wchłonięta przez idee wspólnoty panarabskiej i panislamskiej³⁷.

W przypadku Palestyńczyków zamieszkujących Królestwo Jordaniі istotna wydaje się różnica między tożsamością zbiorową i indywidualną, ponieważ nie jest to kwestia jednoznaczna. Część jordańskich Palestyńczyków podkreśla swoją przynależność do palestyńskiej tożsamości zbiorowej, podczas gdy ich tożsamość indywidualna określana jest jordańsko-palestyńska. I odwrotnie – część z Palestyńczyków traktuje tożsamość palestyńską jako tożsamość indywidualną, a jordańsko-palestyńską jako tożsamość zbiorową. Niektórzy próbują znaleźć rozwiązanie dla mieszanej tożsamości, dzięki podziałowi na tożsamość kulturową i polityczną. Pierwsza związana jest z systemem wartości i odrębnością etniczną, czyli pochodzeniem, natomiast tożsamość polityczna dotyczy obywatelstwa i praw obywatelskich. A zatem palestyńską jest tożsamość kulturowa, a jordańską – tożsamość polityczna³⁸.

Haszymidzi stoją niezmiennie na stanowisku utworzenia palestyńskiego państwa na Zachodnim Brzegu i w strefie Gazy, pomimo tego, że obecnie rozwiązanie to nie ma przyszłości. Abd Allah II podkreślił poparcie dla powstania państwa palestyńskiego dwukrotnie: w marcu 2017 r. podczas szczytu państw arabskich w Ammanie oraz w kwietniu tego samego roku na spotkaniu z prezydentem Donaldem Trumpem w Waszyngtonie³⁹.

³⁵ A. Appadurai, *Strach przed mniejszościami. Esej o geografii gniewu*, tłum. M. Bucholc, Warszawa 2009, s. 43.

³⁶ *Ibidem*, s. 51.

³⁷ R. Nasser, *op. cit.*, s. 136.

³⁸ <http://www.jordanwatch.net/arabic/archive/2006/11/112866.html> [dostęp: 23.04.2009].

³⁹ Muasher podaje, że na Zachodnim Brzegu i we Wschodniej Jerozolimie żyje ok. 600 tys. żydowskich osadników, liczba ta jest znacząca wobec 2.7 mln Palestyńczyków żyjących na Zachodnim Brzegu. M. Muasher, *op. cit.*

Inną istotną kwestią, która może podważyć z trudem utrzymywaną spójność społeczeństwa jordańskiego, jest napływ uchodźców wojennych z Syrii. Jordania przyjęła ok. 1,3 mln zarejestrowanych i niezarejestrowanych syryjskich uchodźców. Stanowi to około 15% populacji kraju (Cenzus 2015). W wyniku tego procesu Jordania wystawiona jest na różnorodne wpływy zarówno kulturowe, jak i religijne. Jednak co godne uwagi, nastawienie społeczeństwa jordańskiego wobec kulturowej i religijnej różnorodności jest niezwykle pozytywne. Około 64% społeczeństwa uznaje, że różnorodności te są ważne dla pomyślności jordańskiego społeczeństwa. 59% uważa, że ludzie wyznający inne wartości kulturowe i religijne powinni mieć te same prawa i możliwości co Jordancıcy. Na tle ogólnej tolerancji panującej w Królestwie, jedynie 17% Jordancıków uznaje wspomniane różnorodności za zagrożenie dla stabilności społeczeństwa, a 41% wyraźnie nie zgadza się z tym stanowiskiem. Wrażliwą sferą dla Jordancıków jest edukacja – większość z badanych wyraża obawy związane ze zbytnią otwartością systemu edukacji dla Obcych⁴⁰. Jednocześnie Jordancıcy wydają się dumni z powodu stabilnej sytuacji politycznej w Królestwie, braku zamachów terrorystycznych, poszanowania dla innych religii oraz tolerancji i pomocy udzielanej przez rząd uchodźcom. Na tle obecnego kryzysu na Bliskim Wschodzie, anarchii i chaosu panującego w regionie, społeczeństwo jordańskie udzieliło rządowi kredytu zaufania. Dotychczasowe napięcia związane z relacjami jordańsko-palestyńskimi i powolnym tempem reform po Arabskiej Wiośnie wydają się mniej istotne wobec zagrożeń, które płyną z niepewnej sytuacji geopolitycznej regionu. Ponadto przyjęcie uchodźców z Syrii zintensyfikowało współpracę Królestwa z Unią Europejską. Konferencja londyńska w 2016 r. potwierdziła wyjątkową rolę Jordanii w opanowaniu kryzysu uchodźczego w Europie. Priorytety partnerstwa w stosunkach między Unią a Jordanią na najbliższe lata obejmują: ścisłą współpracę w kwestiach stabilności regionalnej i bezpieczeństwa w walce z terroryzmem, wspieranie stabilności gospodarczej Królestwa w postaci pomocy makrofinansowej, przeznaczonej na rozwój edukacji i tworzenie nowych miejsc pracy oraz wsparcie humanitarne⁴¹. Unia uprosiła także wymogi dotyczące reguł pochodzenia dla towarów importowanych z Jordanii, pod warunkiem stworzenia przez rząd jordański identycznych szans zatrudnienia dla Syryjczyków przybywających ze strefy konfliktu.

Jordania stoi na rozdrożu między lojalnością wobec państw arabskich w polityce międzynarodowej, szczególnie sprawy palestyńskiej, a własnymi interesami Królestwa, którego sytuacja ekonomiczna i gospodarcza wymusza sojusze sprzeczne z oczekiwaniami społeczeństwa jordańskiego.

⁴⁰ M. Tabba, N. Almasri, *Maintaining Social Cohesion in a Growing and Diverse Population in Jordan*, [w:] A. Lindh, *Intercultural Trends and Social Change in the Euro-Mediterranean Region*, 2018, https://www.annalindhfoundation.org/sites/annalindh.org/files/documents/page/alf_report_2018-en-web.pdf.

⁴¹ *UE i Jordania przyjęły priorytety partnerstwa i porozumienie*, 20.12.2016, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2016/12/20/eu-jordan-partnership-priorities-and-compact/> [dostęp: 15.10.2018].

Shaping Jordan's national identity in dimension of the international cooperation of the Kingdom

The paper discusses Jordan's national identity formed at specific historical and political times: the colonial rule, the creation of the State of Israel and the current balance of power in the Middle East. It identifies the dynasty of Hashemites as the foundation of Jordan's national project and the author of transformation of its national identity during the Kingdom's brief history. Shape of Jordan identity, particularly is a source of cooperation with the Arab world.

Key words: national identity, nation, Arabs, pan-arabism, nationalism, cooperation

Kształtowanie jordańskiej tożsamości narodowej w wymiarze współpracy międzynarodowej Królestwa

Artykuł omawia jordańską tożsamość narodową, kształtowaną w szczególnych warunkach historycznych i politycznych: porządku kolonialnego, powstania państwa Izrael i współczesnego układu sił na Bliskim Wschodzie. Wskazuje na dynastię Haszymidów, jako fundament jordańskiego projektu narodowego i autora przemian owej tożsamości w ciągu krótkiej historii Królestwa. Kształt jordańskiej tożsamości jest szczególnie źródłem współpracy ze światem arabskim.

Słowa kluczowe: tożsamość narodowa, naród, Arabowie, panarabizm, nacjonalizm, współpraca

